

O'G'ILOY NE'MATOVA,

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

“MAXZAN UL-ASROR” ASARINING IOSIF GOTVALD VA BENEDIKT PERI NASHRLARI QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: Maqolada Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” asari Iosif Gotvald va Benedikt Peri tomonidan tayyorlangan nashrlari asosida qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqotda har ikki nashrning ilmiy-tekstologik asoslari, ularning tayanilgan qo'lyozma manbalari, manbalarning kelib chiqish tarixi hamda nashrlarning ilmiy-uslubiy yo'nalishlari batafsil yoritilgan. Muallif har ikki nashrda kuzatilgan leksik, orfografik va uslubiy tafovutlarni aniqlab, ularning asar mazmuni va badiiy tizimiga ta'sirini tahlil qilgan. Shuningdek, maqolada Gotvald nashrining tizimlilik va manbaviy aniqlikka tayangan yondashuvi bilan Peri nashrining zamonaviy tahrir prinsiplari qiyoslangan. Natijada “Maxzan ul-asror”ning turli nashrlarida matnshunoslik an'analarning shakllanish jarayoni, xorijiy va mahalliy ilmiy maktablar o'rtasidagi ilmiy aloqadorlik hamda mazkur nashrlarning filologik tadqiqotlar uchun amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Haydar Xorazmiy, qo'lyozma, Qozon nusxasi, Perzsa nusxasi, qiyosiy tahlil, filologik yondashuv, nashrlar farqi, til va uslub, matnshunoslik.

Abstract: The article presents a comparative analysis of the editions of Haydar Khwarazmi's “Makhzan al-Asrar” prepared by Iosif Gotvald and Benedikt Péri. The study examines the textual and philological foundations of both editions, the manuscript sources they are based on, their historical background, and the scholarly approaches employed by each editor. The author identifies lexical, orthographic, and stylistic differences observed in both editions and analyzes their influence on the meaning and artistic structure of the work. Furthermore, the article compares Gotvald's systematic and source-based editorial method with Péri's modern editorial principles. As a result, the research substantiates the process of formation of textual traditions in various editions of “Makhzan al-Asrar”, reveals the scholarly interrelation between foreign and local academic schools, and emphasizes the practical significance of these editions for contemporary philological studies.

Keywords: Haydar Khwarazmi, manuscript, Kazan copy, Persza copy, comparative analysis, philological approach, differences and style, textual studies.

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiyada shakllangan sharqshunoslik maktabining taraqqiy etishida Iosif Fyodorovich Gotvaldning (1813-1897) xizmatlari alohida tahsinga sazovordir. U hayotining katta qismini ilimga, xususan, arab, fors, turkiy qo'lyozmalarni o'rganish va ularni ilmiy muomalaga kiritishga bag'ishladi. Gotvald arabshunoslik va turkologiya uchun nihoyatda katta xizmat qilgan olim sanaladi.

Olimning bir qator tadqiqotlari arab tili va yozuvidagi nodir yodgorliklarni o'rganishga bag'ishlangan. U Germaniyada tavallud topishiga qaramay, hayotining eng sermahsul davrlarini Qozon shahrida o'tkazadi. Olim 1894-yildan boshlab Qozon universitetida faoliyat yuritgan, umrining oxirigacha shu universitetda xizmat qilib, oddiy kutubxonachilikdan katta professor darajasigacha ko'tarilgan. [<https://tatarica.org>] Ayniqsa, uning rahbarligi davrida Qozon universitetining nashriyoti arab yozuvidagi asarlarni chop etish markaziga aylanadi.

Sharqshunos olim “Qozon imperator universiteti kutubxonasiga tegishli arab qo'lyozmalari tavsifi”ni tuzadi. Bu ishning ahamiyatli tomoni shundaki, mazkur tavsif Rossiyada yaratilgan arab

qo'lyozma asarlarining ikkinchi katalogi hisoblanadi. Gotvaldning tadqiqoti manbashunoslik sohasida kataloglashtirish ishlarini qaytadan jonlantiradi.

Olim 1895-yilda Gotvald Qozon universitetining faxriy a'zosi etib saylanadi. [<https://tatarica.org>] Uning ilmiy merosi, xususan, arab qo'lyozmalarining tavsifi, arabcha-ruscha lug'at tuzish tajribasi, Yassaviy hikmatlarini nashr ettirish kabi bir qator ishlari turkiy sharqshunoslikning rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

"Maxzan ul-asror" dostonining ilk nashrlari XIX asrda jahon olimlari tomonidan bir necha marta nashr etilgan. "Vena nusxasidan olib uning ayrim parchalarini rus turkshunosi I.N.Beryozin "Turk xrestomaniyasi"ga, kiritgan edi. Qozon universitetining professori I.O.Gotvald Qozon va Vena nusxalari asosida uni 1858-yilda nashr etadi". [Mallayev, 1965:296]

Uning "Maxzan ul-asror" dostonini nashr etish borasidagi sa'y-harakatlari chinakam tashabbus bo'ldi. Shuni ta'kidlash joizki, Gotvaldning bu ishi nafaqat, "Maxzan ul-asror"ni nashr ettirish, balki, uning qo'lyozma nusxalarini topish va ular haqida ma'lumot berishda yangi imkoniyatlarni ochdi. Gotvaldning maqsadi asarni shunchaki nashr ettirish emas, balki, uni nasriy tarjimasini amalga oshirib, rus xalqini bu asar bilan yaqindan tanishtirish edi.

1858-yilda arab grafikasida bostirilgan nashr asosida keyinchalik boshqa olimlar ham o'z nashrlarini amalga oshirishni boshladi. Gotvalddan so'ng 1882-yili Haydarning "Maxzan ul-asror" asarini fransuz turkologi Pave de Kurteyl amalga oshirdi. [Abdullayev, 1974:15] Taassufki, Gotvald o'z nashrida asarning boblarga ajratilishi, ularning nomlanishi borasida hech qanday ma'lumotlarni qayd etmadi. Hatto asarning muallifi va yozilish tarixi borasida aniq ma'lumotlarni to'play olmadi, ammo Gotvaldning "Maxzan ul-asror" dostonini o'rganish va nashr jarayonidagi ishlari tom ma'noda asarni yangidan kashf etilishiga zamin yaratdi.

Maqolaga asos qilib olingan "Maxzan ul-asror"ning 1858-yilda Qozonda nashr etilgan nusxasi toshbosma hisoblanadi. Bu kitobning chop etilganiga qariyb 150 yildan oshiqroq vaqt o'tdi. Shu jihatdan mazkur toshbosma nusxa noyob manba sifatida qadrlanishga arziydi. Xususan, ushbu kitobning bir nusxasi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining toshbosma asarlar fondida (inv.5498) saqlanmoqda.

Kitobning ilmiy tavsifi quyidagicha:

Nomi: مخزن الاسرار

Muallifi: میر حیدر خوارزمی

Nashr etilgan yili: 1858-yil

Nashr etilgan joyi: قازان

Tili: اوزبیکچه

Hajmi: 24x16 sm

Varoqlar soni: 32 bet

Boshi: بسم الله رحمان الرحيم

فتح و ظفر ايتى دور اى حكيم

Oxiri: بولدور و مينك امتحان

زخم و پراكندا و نيشى روان

Asar jami 598 baytdan iborat, kitobning 2-31 sahifalariga joylashtirilgan. Har sahifaga 18 yoki 21 qatordan baytlar yozilgan. Asarda hech qanday sarlavha mavjud emas, boblar o'rni esa bo'sh qoldirilgan. Noshir kitobda asar muallifi haqida ma'lumot keltirmagan va mundarija berilmagan.

Kitobning so'nggi 32-varog'ida muhim qaydnoma mavjud:

و مخزن الاسرار نينک باسمه سينه رخصت بيرلدى بو شرط ايلان کيم باصلغاندين صونک تيوشلى نسخه لار تيکشرو
[Gotvald, Qozon, 1858:32b] محکمه سينه احضار قيلنسون قازان ۹۱ نچى مارط روسيه نينک ۸۵۸۱ نچى يلدا يوسف کوتوال

(Bu "Maxzan ul-asror"ning bosmasina ruxsat berildi bu shart ilankim, bosilg'ondin so'ng tivishli nusxalar tekshiruv mahkamasina ihzor qilinsun, Qozon, 19-mart, Rusiyaning 1858 nchi

yilinda.) Yusuf Kutvol. Bundan ayon bo'ladiki nashrni tayyorlagan – Iosef Gotvald. Yusuf Kutvol esa ismning sharqona ko'rinishi.

Yuqorida Gotvald ilmiy nashrni amalga oshirish uchun “Maxzan ul-asror”ning Qozon va Vena nusxalaridan foydalanganligi haqida qayd etildi. Bu haqida o'zbek olimi Nizom Abdullayev o'z tadqiqot ishida quyidagicha tafsilot bergan: “Tekshirish ishimizga asos qilib olingan “Maxzan ul-asror”ning ikkinchi nusxasi Qozon davlat universiteti Fanniy kutubxonasida saqlanayotgan 60251 raqamli qo'lyozmaning fotokopiyasidir. Bu qo'lyozma o'rta formatda bo'lib 25 varaq (50) betdan iborat. Har bir betga asosan 13 qatordan (har qatorda 2 misra) yozilgan. Qo'lyozmada uni qachon, kim tomonidan ko'chirilgani haqida hech qanday ma'lumot berilmagan. Xati o'rtacha, nasta'liq bilan yozilgan. Qo'lyozmaning 3^a betida: 60251, Heyder, Kazan, 1858/1274 deb ishoralar qo'yilgan. 3^a25^b sahifalarga muhr/pechat bosilib, ularda Библиотека императорского Казанского университета degan jumlaning o'qish mumkin”. [Abdullayev, 1974:12] Bu ma'lumotlar orqali Gotvald Qozon universiteti kutubxonasidagi qo'lyozmadan foydalangan holda doston nashrini amalga oshirgan degan xulosa kelib chiqadi.

Haydar Xorazmiyning adabiy merosini o'rganishda, uning nashrlararo qiyosiy tadqiqini amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Olim Jamoliddin Jo'rayev o'zining “Gulshan ul-asror” asarining Kurteyl tomonidan nashrga tayyorlangan matni xususiyatlari” nomli maqolasida ana shu jihatga e'tibor qaratadi. [Jo'rayev, 2022:123] Xususan, maqolada Kurteyl tomonidan tayyorlangan asar matnining o'ziga xos mohiyati xususida so'z yuritib, 249 baytdan iborat nashr matnini boshqa nusxalar bilan o'zaro qiyosiy tahlil qiladi. Tahlil jarayonida olim Eron Milliy kutubxonasida 13524 raqam bilan saqlanuvchi nusxa, Gotvald tomonidan nashrga tayyorlangan Qozon davlat universiteti kutubxonasida saqlanuvchi fotonusxa, Fransiya 978 raqam bilan saqlanuvchi nusxa, Hirotda ko'chirilgan Britaniya kutubxonasida saqlanuvchi 7914 raqami bilan ro'yxatga olingan fotonusxalarning matnlardan foydalanib, ularning o'xshash va farqli jihatlari tavsiflab beriladi. Farqlar jadval ko'rinishida ko'rsatib o'tiladi.

Mazkur maqolada esa “Maxzan ul-asror” dostonining ikki nashri, ya'ni O'zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan toshbosma nusxa bilan mashhur vengriyalik mashhur olim Benedikt Peri tomonidan 2020-yilda te'lon qilingan nashr qiyosiy tahlil etilgan.

Ta'kidlash joizki, ikki nashrning eng katta yutuqlaridan biri – doston matnining to'liq holda qamrab olinishidir. Demakki, ikki nashr ham to'liq nashr hisoblanadi. Birinchi nashr XIX asrning o'rtalarida, ikkinchi nashr esa XXI asrda amalga oshirilganiga qaramay, har ikkisi ham asarning matnshunoslik jihatidan mukammal holatini tiklashda muhim manba sifatida e'tirof etiladi. Ikki nashrning ham o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, ular quyidagicha:

Gotvald nashri dostonning Vena va Qozon nusxalari asosida tayyorlangan bo'lib, unda asarning tuzilishi, baytlar tartibi va poetik uslubini aniqlashga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotchi asarning ayrim holatlardagi so'z o'zgarishlari va variantlarini o'rganib, matnning asosiy shakl va mazmun qatlamini yoritishga harakat qilgan. Bu nashr dastlabki to'liq nashr bo'lgani uchun e'tibor faqatgina matnni qayta tiklashga qaratilgan. Ushbu nashr o'z davrida “Maxzan ul-asror”ning g'arb ilmiy muhitida tanilishi va o'rganilishiga zamin yaratgan.

Benedikt Peri tomonidan tayyorlangan nashr esa ilgari aniqlanmagan qo'lyozma nusxalar asosida mukammallashtirilgan bo'lib, unda doston matni zamonaviy ilmiy talablarga muvofiq tarzda qayta tiklangan. Benedikt Peri boshqa qo'lyozma, ya'ni Perzsa nusxasidan foydalanib nashrga tayyorlagan. Bu nashrda asarda ayrim baytlari to'ldirilgan, tahririy tuzatishlar kiritilgan hamda izohlar orqali matnning semantik qatlamlari yoritilgan. Natijada, Benedikt Peri asarning yangi va tahliliy jihatdan boy nashrini yaratishga amalga oshirishga muvaffaq bo'lgan.

Gotvald nashri dostonning ilk ilmiy tahlilini beruvchi manba sifatida qadrlansa, Benedikt Peri tahriri mazkur merosning keyingi bosqichdagi matnshunoslik asoslarini belgilab bergan deb aytish

mumkin. Gotvaldning ikki qo'lyozma nusxasiga, Perining esa boshqa manbaga tayanib nashrga tayyorlagani mazkur tadqiqotni ilmiy jihatdan yanada qiziqarli va ahamiyatli qiladi. Chunki nashrlarning qiyosiy tahlil jarayonida nafaqat matnning o'zgarish darajasi, balki qo'lyozma nusxalarning o'zaro qanday farqlarga ega ekani ham aniqlanadi. Bu esa, o'z navbatida, "Maxzan ul-asror" asarining matnshunoslik jihatidan shakllanish bosqichlari, kotiblik an'analari hamda nusxa ko'chirishdagi tahririy o'zgarishlarni tasavvur qilish imkonini beradi.

Asarning boshlanishi ikki nashrda ham bir xil quyidagicha boshlangan:

بسم الله الرحمن الرحيم Bismillahir-rohmanir-rohim,

فتح و ظفر ايتى دور اى حكيم Fath-u zafar oyatidur, ey, hakim.[Qozon, 1858:1b]

Demak, ikki nashr ham basmala bilan boshlangan va bu hol islomiy adabiy an'anaga xos shaklda asarni Haq nomi bilan boshlash an'anasini ko'rsatadi.

Shu o'rinda nashrlar aro aniqlangan tavofutlarni matnshunoslik nuqtayi nazaridan quyidagi turlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

1. Leksik farqlar
2. Morfologik farqlar
3. Mazmuniy farqlar.

Leksik farqlar. Bunday farqlar asosan, qo'lyozma va nashrlarda bir so'zning o'rnida boshqa so'z (ma'nodosh yoki mazmunga yaqin) so'zning ishlatilinishi oqibatida kelib chiqadi. Bu farqlar ko'pincha matnni tahrir qilgan shaxsning uslubiy tuzatishi, forsha va arabcha sinonimlarning almashtirilishi, so'z tushib qolishi yoki qo'shilishi holatlarida aks etadi. Ushbu farqlarni o'rganish orqali matnning til qatlamini, keyingi nashrlardagi tahririy izlarni yoki til tarixi evolyutsiyasini bilib olish mumkin:

Gotvald nashrida:

اول كيم ابرور نشو و نماسيز جماد

باغلاماغای نامیغا اعتماد [Qozon, 1858:7b]

Benedikt Peri nashrida:

Ul kim erur nashv u namasiz jamod,

Bog'lamay'ay nomiyag'a e'tiqod. [Peri, 2020:76]

Birinchi baytning oxirida kelgan *e'tiqod* va *e'timod* so'zlari o'zaro ma'no jihatidan bir-biriga yaqin bo'lib, tag zamirida "ishonch" "ruhiy yoki hissiy bog'liqlik" tushunchalari yotadi. Albatta, bu ikki nashrdagi xilma-xillik so'zning ma'noviy jihatdan ta'sir doirasining qay darajada yuqori ekanligi bilan aloqador bo'lishi mumkin. "Maxzan ul-asror"ning Parijda – Fransiya milliy kutubxonasida saqlanayotgan 978 raqamli qo'lyozmada esa bu baytdagi so'z "e'tiqod" tarzda yozilgan.

Yana bir xuddi shunday farq ya'ni, bir so'z boshqa ma'nodosh so'z bilan almashtirilgan holatga misol:

Gotvald nashrida:

اراهه كيرسا مهك امتحان

نقل عيارى بولور اولدم عيان [Qozon, 1858:7b]

Benedikt Peri nashrida:

Arag'a kirsa mihaki-imtihon,

So'z iyor bo'lur ul dam ayon [Peri, 2020:79]

Bu holatda "*naql*" va "*so'z*" bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar bo'lsa-da, uslubiy qo'llash jihatdan ozgina farq qiladi. Bu farqni bir qarashda matnni ko'chirish yoki tahrir qilish jarayonida yuzaga kelgan deyish mumkin, ammo buni aniqlash uchun misralarning mazmun-mohiyatini anglamoq lozim. Baytdagi "mihak" so'zi arabchadan "biror narsani sayqallash" ma'nosini anglatga, ko'chma ma'noda "haqiqatni aniqlovchi vosita", "mezon" kabi tushunchalarni aks ettiradi. Shoir nazarida, insonning qiymatini faqat imtihon, ya'ni haqiqat mezoniga qo'yilgan so'zi orqali bilsa

bo'ladi, degan g'oya ilgari suriladi. Demak, Gotvald nashridagi naql-an'anaviy arabcha leksik shakl bo'lib, keyingi nashrlarda "so'z"ga almashtirilgan. Agar "Iyor – qimmatbaho metallarning haqiqiylik darajasini aniqlovchi o'lchov birligi" ekanini nazarga olsak, keying variantning ma'qul ekani ayonlashadi.

Morfologik farqlar asosan nusxalarda bir so'zning turli shakllarda kelishi hodisasi bilan bog'liqdir. Bunda so'zlarning grammatik shakllari (qo'shimcha, masalan, fe'llardagi zamon, shaxs-son, otlardagi egalik, kelishik va hk.) o'zgargan bo'lib, bunday o'zgarishlar ko'chirilgan joyning til unsurlari yoki tahrirni soddalashtirishga urinish orqali vujudga keladi.

Gotvald nashrida:

گاه ملک اوچیدا طیران ایتیب

گاه فلک بورجیدا سیران ایتیب [Qozon, 1858:5b]

Benedikt Peri nashrida:

Goh malak avjida tayron qilib,

Goh falak burjida sayron qilib. [Peri, 2020:76]

Baytdagi "qilib" va "etib" so'zlari bir fe'lning tarixiy shakl o'zgarishini namoyon qilgan. Ya'ni "etib" so'zi tarixan qadimiyroq shakl bo'lib, vaqtning ta'siri natijasida Benedikt Peri nashrida keyinchalik "qilib"ga aylangan. Qiziqarli tomoni shundaki, Peri nashrga tayyorlash uchun asos qilib olgan Perzsa qo'lyozmasida ham aynan "etib" so'zi yozilgan.

Ayniqsa, nashrlarda jo'nalish kelishigi (-ga) va o'rin-payt kelishigi (-da) qo'shimchalari qo'llanilishi bilan aloqador farqlar talaygina kuzatildi. Xususan, bunday tafovutlar ma'nodoshlik va fonetik yaqinlik sababli bir-birining o'rniga qo'llanilavergan. Bunda lahjaning ham ta'siri katta bo'lib, xattotning lahjasiga qaysi biri yaqin bo'lsa o'sha qo'shimchani yozib ketavergan bo'lishi ehtimoldan uzoq emas.

Gotvald nashrida:

کیمدا که بار ایشتهی ایتیم حلال

قورساغینه توش بو جام و زلال [Qozon, 1858:7b]

Benedikt Peri nashri:

Kimga ki bor ishtahi ettim halol,

Qursag'ina tushti bu jom-i zulol. [Peri, 2020:72b]

Mazmuniy farqlar. Ko'pincha so'z yoki jumlar o'rniga boshqa so'z va iboralar ishlatish, ularning strukturasini o'zgartirish orqali kelib chiqadi. Bunday farqlar asar matnining nafaqat ma'nosini, balki mazmun yo'nalishini yoki badiiy talqinini o'zgartirib yuborishi mumkin.

Gotvald nashrida:

کر تیلانسانک سعی بیلا بو صفت

سعیتیینک ایرور هرزه و بی منفعت [Qozon, 1858:7b]

Benedikt Peri nashrida:

Gar tilasang say bila bu sifat,

Saying erur harzayi be-ma'rifat. [Peri, 2020:75b]

Mazkur baytda "manfaat" va "ma'rifat" so'zlarining o'zaro almashinuvi mazmuniy farqni yuzaga keltirgan. "Ma'rifat" so'zi arabchadan "idrok qilish", "ilohiy haqiqatni anglash" ma'nolarini anglatga, "manfaat" esa "foйда", "naf" kabi ma'nolarni bildiradi. Shuning uchun Peri nashridagi "ma'rifat" shakli baytning mazmunini ma'naviy kamolot, ilohiy bilish va ruhiy yuksalish g'oyasiga aylantirgan. Bunga qarama-qarshi tarzda Gotvald nashridagi "manfaat" so'zi baytning mohiyatini moddiylik, amaliy natija yoki shaxsiy foyda yo'nalishiga moslashtirgan.

Gotvald nashrida:

عمر چو قطع ایتی عدم منزلی

سوزکا رقم اوردی قلمنیک تیلی [Qozon, 1858:3b]

Benedikt Peri nashrida:

Umr chu qat etti adam manzili,

So'zga raqam urdi Adamning tili. [Peri, 2020:60 b]

Ushbu bayt mazmun jihatidan o'xshash ko'rinsa-da, ular orasida ma'noviy farqni sezish mumkin. Haydar Xorazmiy "Umr chu qat etti adam manzili" iborasi orqali "hayot yo'lining yakuni", "inson umrining nihoyasi"ga ishora qiladi. Umrning ilohiy yozuv vositasi-qalam bilan yozilganligi ramziy ma'noda qo'llanilib, "qalamning tili" – taqdirning avvaldan bitilganligini nazarda tutadi. Benedikt Peri nashrida esa bu tushuncha "Adamning tili" ga o'zgartirilgan. Demak, uning nashridagi so'z bayt ma'nosini biroz yumshatadi. Ya'ni, Adam (Odam) o'z so'zi bilan ijodkorlik timsoli, til (so'z) esa abadiylikka erishish quroli sifatida talqin qilinadi.

Xulosa o'rnida aytish joizki, qadimgi qo'lyozma asarlarni o'rganish shunchaki uni o'qib, tahlil qilish emas, uning so'z dunyosiga kirish, mazmun va mohiyat eshigini sabr va idrok bilan ochish demakdir. Shunday ekan, xorijiy olimlar tomonidan bizning adabiyotimiz bu qadar yuksak ehtirom bilan o'rganilgan ekan, ulardan o'rnak va tajriba olmoqlikni o'rganish lozim. "Maxzan ul-asror"ning ikki mashhur olim: Gotvald va Benedikt Peri tomonidan amalga oshirilgan nashrlarda matnning asl qiyofasini tiklashga e'tibor qaratilganligi yaqqol namoyon bo'ladi. Qiyosiy jarayon orqali esa ayrim so'z va ifoda almashinuvi muallif g'oyasining turlicha talqin qilinishiga olib kelgani kuzatiladi. Bu holat, o'z navbatida, har bir nashr muhitining madaniy va til xususiyatlarini aks ettiradi. Shunday qilib, Gotvald va Benedikt Peri nashrlarining o'zaro qiyosiy tahlili nafaqat "Maxzan ul-asror" asarining matnshunoslik jihatlarini aniqlashtirishga, balki Haydar Xorazmiyning badiiy tafakkuri hamda mazmuniy yo'nalishining shakllanish jarayonini yoritishga ham xizmat qiladi.

Mazkur tahlil asosida aytish mumkinki, asar nashrlari orasidagi leksik, morfologik va mazmuniy farqlar shoir uslubining o'ziga xos va mukammalligini, til imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanganini va asarning turli davr hamda muhitlarda yangicha talqin etilganini ko'rsatadi. Shu jihatdan qiyosiy tadqiqot "Maxzan ul-asror"ning ilmiy matnini tiklash, uning adabiy va falsafiy qimmatini to'laqonli anglash uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://tatarica.org>

2. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Тўрт томлик. 1-том. – Т.: Ўқитувчи наشريёти, 1965. – 650 б.

3. Абдуллаев Н. Ҳайдар Хоразмий ва унинг "Махзан ул-асрор"и. Илова. – Т.: 1974, – 24 б

4. Ҳ. Хоразмий. Махзан ул-асрор. – Қозон. 1858. Инв.5498 – 32б.

5. Жураев Ж. "Тулиан ул-асрор" асарининг Куртейл томонидан нашрга тайёрланган матни хусусиятлари //Тафаккур зиёси, 2022.3-сон. 120-123 бетлар.

6. Benedikt P. Haydar Xorazmiy. Maxzan al-asrar. Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences, 2020. – 215 b.

7. Муборак мактублар. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS <https://scientific-jl.com/new> Volume–72_Issue-1_March-2025 17 наشريёти, 1987, 211-246-бетлар.

8. Фаффоров Н. "Тулиан ул-асрор" нашрлари ҳақида// Ўзбек тили ва адабиёти, 1993, 2-сон, 52-53-бетлар.

9. Воҳидов Р., Эшонқулов Ҳ. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. – Т.: ЎзЮ Адабиёт жамғармаси наشريёти, 2006.